

Noten

1 In de tabel zijn alleen de partijen opgenomen, die bij één van beide verkiezingen één of meer zetels behaalden.

2 Ter illustratie geven wij hier een overzicht van de berekening van de eerste restzetel, die aan de VVD toeviel.

partij	aantal behaalde stemmen gedeeld door de kiesdeler	aantal in eerste instantie toegewezen zetels	aantal behaalde stemmen gedeeld door aantal in eerste instantie toegewezen zetels plus 1
CPN	3,08	3	44.537
PSP	3,18	3	46.010
PPR	2,95	2	56.920
PvdA	42,40	42	57.103
D'66	16,57	16	56.451
CDA	46,22	46	56.947
VVD	25,98	25	57.857
			le rest zetel
SGP	2,96	2	57.123
GPV	1,23	1	35.545
RPF	1,87	1	54.007
DS'70	0,85	0	49.250
BP/RVP	0,30	0	17.555
		141	

3 Zie ook het hoofdstuk over de wisselende kiezers.

4 Deze verhoudingsgetallen hebben wij alleen berekend als het celpercentage in tabel 4 hoger is dan het daarbij behorende rijpercentage. Dat wil zeggen dat het betreffende motief door een bepaalde groep kiezers meer is genoemd dan alle kiezers te samen. Voor issues geldt bijvoorbeeld dat 25% van de kiezers op 'klein links' dit als reden aangeeft, terwijl in totaal maar 5% van alle kiezers dit doen.

5 Sociologische verklaringen

F.N. Stokman

In de na-oorlogse periode wordt tot het midden van de jaren '60 het nederlandse parlement gedomineerd door vijf politieke partijen: PvdA, KVP, ARP, CHU en VVD. De vijf partijen representeren de twee fundamentele tegenstellingen die aan het ontstaan van de politieke partijen aan het eind van de 19e eeuw ten grondslag hebben gelegen: godsdienst en sociale klasse. Zij representeren op politiek niveau de maatschappelijke *zuilen* waarin vrijwel de gehele Nederlandse maatschappij was georganiseerd: de katholieke, protestant-christelijke, socialistische en liberale zuil. Lijphart (1968, 1975) heeft op een zeer heldere wijze beschreven hoe, ondanks deze ver doorgevoerde verzuiling, een grote mate van politieke stabiliteit kon bestaan dankzij een bereidheid tot samenwerking tussen politieke leiders (de zgn. pacificatiepolitiek).

In de tweede helft van de jaren '60 tekent zich een kentering in de nederlandse politiek af. Twee factoren leiden tot een crisis in de nederlandse politiek. De eerste factor is de ontzuiling en deconfessionalisering, de tweede is een groeiend verlangen naar democratisering en vernieuwing in de nederlandse politiek wat zich met name manifesteert onder jongeren (zie Van den Berg en Molleman, 1974).

De eerste factor leidt in eerste instantie tot belangrijke verliezen bij de confessionele partijen, met name bij de KVP. Met succes hebben de politieke leiders van de confessionele partijen de afkalving gestopt door oprichting van het CDA, waarin nu de drie confessionele partijen zijn opgegaan, en dat als centrumpartij ook openstaat voor niet-confessioneel gebonden kiezers.

De tweede factor leidt in eerste instantie tot een aantal nieuwe politieke groeperingen, zowel binnen bestaande partijen (Nieuw Links) als daarbuiten (Politieke Partij Radikalen, Democraten '66), gevolgd door weer andere afplitsingen die zich juist tegen dergelijke vernieuwingen afzetten (DS '70, RKPN). D'66 is de enige zelfstandige vernieuwingsbeweging die in 1981 een zodanige omvang heeft bereikt, dat zij tot de grotere politieke partijen gerekend mag worden. Het politieke krachtenspel in 1981 wordt hierdoor gedomineerd door vier politieke partijen: PvdA, D'66, CDA en VVD.

Wij willen in dit hoofdstuk nagaan of de aanhang van de PvdA, CDA en VVD nog steeds vanuit de twee tegenstellingen, godsdienst en sociale klasse, kan worden verklaard zoals dat vóór 1966 het geval was met de vijf partijen van toen. Tevens zullen wij nagaan hoe de aanhang van D'66 als vernieuwingspartij afwijkt van die van de twee andere niet-confessionele partijen, PvdA en VVD. Daarnaast zullen wij voor de kleine partijen nagaan of zij op grond van hun aanhang tot confessionele klasse- dan wel vernieuwingspartij gerekend moeten worden.

CDA versus PvdA, VVD, D'66: confessie

Het CDA is een duidelijk confessionele partij. Slechts 4% van alle CDA-stemmers verklaart tot geen godsdienst of gezindte te behoren. 59% van de CDA-stemmers is rooms-katholiek, 17% behoort tot de Nederlands-hervormde kerk, 19% tot de gereformeerde kerken en 1% tot een overige gezindte. Hoewel het CDA zich dus heeft opengesteld voor niet-christenen, die zich tot zijn programma aangetrokken voelen, wordt hier maar spaarzaam gebruik van gemaakt.

Het CDA is duidelijk geen partij die speciale aantrekkingskracht bezit voor één bepaalde sociale klasse. Als wij het opgegeven inkomen van CDA-stemmers vergelijken met dat van de totale steekproef, dan zien wij een vrijwel identieke verdeling. Dat geldt ook voor de verdeling naar sociale klasse, waartoe een respondent zich rekent.

Het CDA is duidelijk geen partij, die speciale aantrekkingskracht voor jongeren bezit. Integendeel, 61% van de CDA-stemmers is 40 jaar of ouder, terwijl dit in de steekproef als geheel slechts bij 50% van de respondenten het geval is.

Hoewel 96% van de CDA-stemmers een godsdienst opgeeft, betekent dit nog niet dat het CDA alle aanhangers van een godsdienst aan zich bindt.

Tabel 1

Kerkgang en stemgedrag (CDA versus PvdA, VVD, D'66)

	geen godsdienst	(praktisch) nooit	Kerkgang enkele keren per jaar	minstens één keer per maand	elke week of vaker	Totaal
CDA	5%	20%	41%	56%	82%	38%
Stem- gedrag	} 95%	} 80%	} 59%	} 44%	} 18%	} 62%
PvdA						
VVD D'66						
	100% (403)	100% (224)	100% (200)	100% (156)	100% (325)	100% (1308)

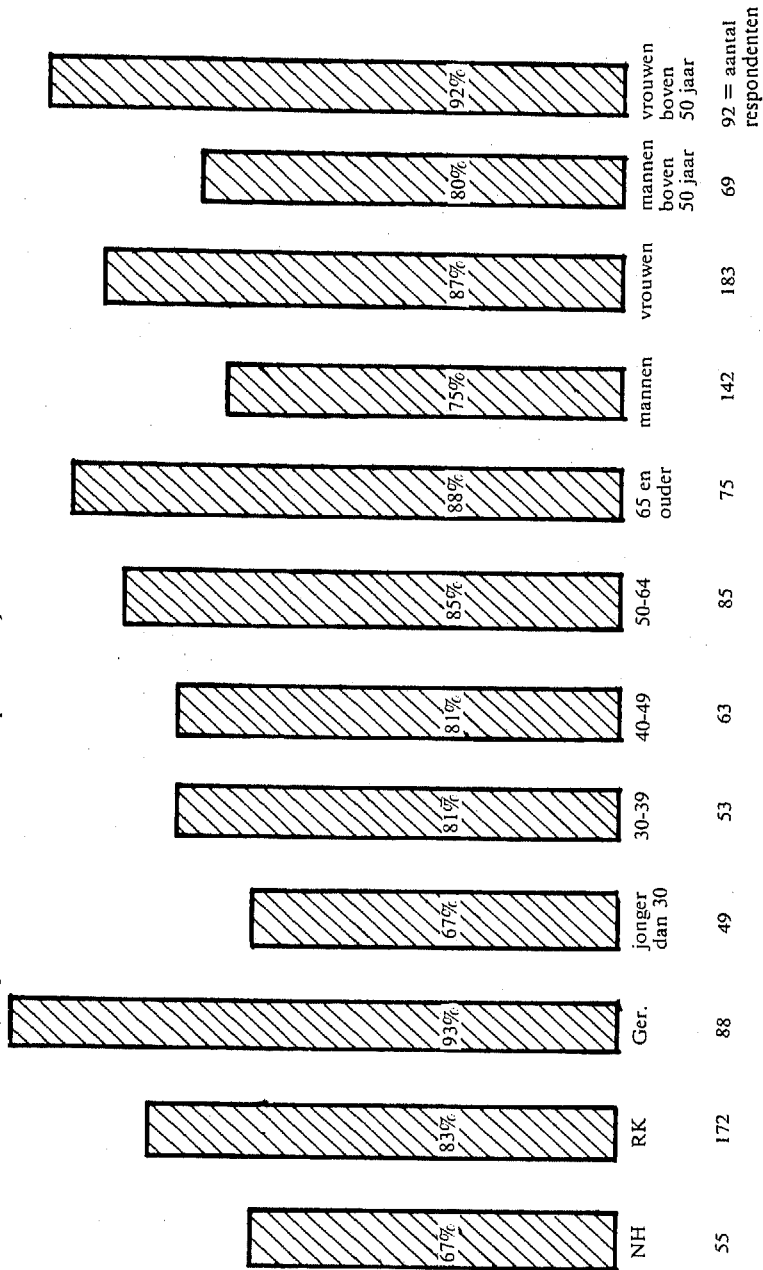
Om dit verder na te gaan, zullen wij nu verder de CDA-stemmers vergelijken met de stemmers op de drie andere grote politieke partijen. Tabel 1 laat zien dat het vooral de trouwe kerkgangers onder deze respondenten zijn, die CDA stemmen: 82% van de personen die een of meer keer per week een kerkdienst bijwonen, kiest voor het CDA, terwijl dit slechts het geval is bij 20% van de personen, die wel een godsdienst opgeven maar (praktisch) nooit gaan.

Voor het CDA als confessionele partij zijn twee maatschappelijke verschijnselen van het grootste belang, omdat zij de omvang van het CDA in de toekomst voor een belangrijk deel zullen bepalen. Het eerste verschijnsel is de toenemende onkerkelijkheid. Tabel 2 toont aan dat de *onkerkelijkheid* onder personen die jonger dan 30 jaar zijn, aanmerkelijk groter is dan onder ouderen; onder de 30 jaar is 42% onkerkelijk tegen 24% bij de 65-plussers. Deze grotere onkerkelijkheid onder jongeren gaat vooral ten koste van het percentage trouwe kerkgangers, waarvan wij hierboven hebben gezien dat juist zij massaal voor het CDA kiezen. De geringe aanhang van het CDA onder jongeren is echter niet alleen te wijten aan een grotere onkerkelijkheid onder de jongeren, maar ook aan een grotere *ontzuiling* bij jonge kerkgangers. Dit is het tweede maatschappelijke verschijnsel, waarvan de omvang van het CDA in de toekomst sterk afhankelijk is.

Tabel 2
Kerkgang en leeftijd

	nieuwe kiezers	22-29	leeftijd 30-39	40-49	50-64	65 en ouder
geen godsdienst (praktisch)	42%	42%	35%	32%	26%	24%
nooit enkele keren	16%	17%	15%	12%	16%	23%
kerk-gang per jaar minstens één keer per keer per maand elke week of vaker	12%	13%	17%	14%	14%	11%
	5%	12%	17%	9%	11%	7%
	26%	16%	17%	33%	34%	36%
	100% (96)	100% (257)	100% (397)	100% (208)	100% (295)	100% (233)

82 *Figuur 1*
Percentages CDA-stemmers (t.o.v. PvdA, VVD, D'66)
onder de trouwe kerkgangers (minstens één keer per week)

In figuur 1 worden de trouwe kerkgangers nog eens nader gesplitst. Wij zien dat onder de trouwe kerkgangers beneden 30 jaar nog slechts 67% CDA, kiest tegen 88% bij de 65-plussers. De geringe aanhang van het CDA onder jongeren kan daarom zowel door de toenemende onkerkelijkheid als ontzuiling bij jongeren verklaard worden. In figuur 1 zien wij verder dat de ontzuiling vooral bij de nederlands-hervormden plaatsvindt: slechts 67% van de nederlands-hervormde trouwe kerkgangers stemt CDA tegen 83% van de katholieke en 93% van de gereformeerde trouwe kerkgangers. Vrouwen zijn minder ontzuild dan mannen. Boven de 50 jaar is het verschil tussen mannen en vrouwen het grootst.

De grotere omvang van het CDA op het platteland is vrijwel geheel toe te schrijven aan de grotere kerkelijkheid op het platteland. De ontzuiling in de steden is vrijwel niet groter dan op het platteland. Wel stemmen de niet frequente kerkgangers op het platteland verhoudingsgewijze meer op het CDA dan in de steden.

D'66 versus PvdA en VVD: vernieuwing

Zagen wij hierboven dat jonge kiezers in veel mindere mate onderdak vonden bij het CDA dan oudere door een combinatie van onkerkelijkheid en ontzuiling, nu zullen wij zien dat het juist D'66 is die veel jongeren aantrekt. Jonge, niet-confessioneel stemmende personen kiezen veel vaker voor D'66 dan oudere. Dit blijkt duidelijk uit tabel 3. Beperken wij ons tot de personen die op een van de drie grote, niet confessionele partijen stemmen, dan kiest 34% van de nieuwe kiezers D'66. Dit percentage loopt af tot 9 bij de 65-plussers.

Tabel 3

Leeftijd en stemgedrag (D'66 versus PvdA en VVD)

		leeftijd					
		nieuwe kiezers	22-29	30-39	40-49	50-64	65 en ouder
D'66		34%	29%	30%	24%	20%	9%
stem- gedrag	PvdA,						
	VVD	66%	71%	70%	76%	80%	91%
		100% (58)	100% (156)	100% (230)	100% (114)	100% (144)	100% (112)

Het percentage jonge kiezers dat D'66 verkiest boven de PvdA en VVD is

nauwelijks verschillend voor mannen en vrouwen, platteland en stad, arbeidersklasse en andere sociale klassen. D'66 is dan ook overwegend een partij voor jonge mensen. 67% van alle D'66-stemmers is jonger dan 40 jaar. Bij de VVD is 51% van de VVD-stemmers jonger dan 40 jaar, bij de PvdA 50% en bij het CDA slechts 39%. Dit betekent dat PvdA en VVD een gelijkmatige opbouw hebben over alle leeftijdsgroepen, terwijl D'66 en CDA elkaars spiegelbeeld vormen. D'66 lijkt dan ook in het gat gesprongen te zijn dat het CDA door onkerkelijkheid en ontzuiling onder de jongeren heeft achtergelaten. Dit betekent natuurlijk niet dat op D'66 die jonge kiezers stemmen, die confessioneel zouden hebben gestemd als zij (nog) kerkelijk en verzuild waren.

Tussen alle partijen vindt een veel groter aantal wisselingen plaats dan men op basis van percentuele verschillen kan zien. Het betekent waarschijnlijk wel dat onder jongere kiezers behoefte bestaat aan een niet-confessionele partij, die niet primair op basis van sociale klasse is georganiseerd. Wij zullen straks zien dat de PvdA en VVD inderdaad sterk op basis van sociale klasse zijn georganiseerd. D'66 is dat duidelijk niet. De verdeling van D'66-stemmers over sociale klassen, inkomensgroepen en onderwijsniveaus wijkt nauwelijks af van die van de gehele steekproef¹. Qua samenstelling van haar aanhang zou D'66 daarom zo de plaats van het CDA als niet klassegebonden, centrumpartij in kunnen nemen bij een voortgaande ontkerkelijking en ontzuiling.

Op grond van de aanhang van D'66 en het CDA kan men de verwachting uitspreken dat een geslaagd appèl van het CDA op niet-confessionele kiezers het bestaan van D'66 in de verdere toekomst zal gaan bedreigen. Slaagt het CDA hierin echter niet en zet de trend tot ontkerkelijking en ontzuiling zich voort, dan zou D'66 wel eens de plaats van het CDA als dominerende centrumpartij in het nederlandse parlement in kunnen nemen.

Of het een dan wel het ander gebeurt, wordt echter niet uitsluitend op basis van samenstelling bepaald, maar in samenhang daarmee eveneens door sociaal-psychologische factoren, opstelling van de partijen bij strijdpunten en politiek leiderschap (zie daarvoor de volgende hoofdstukken).

PvdA versus VVD: sociale klasse

De keuze PvdA versus VVD wordt vooral bepaald door de sociale klasse van de persoon. Dit komt het duidelijkst tot uiting als wij de PvdA-stemmers contrasteren met de VVD-stemmers. Dit gebeurt in tabel 4. Van de personen die PvdA of VVD stemmen, kiest 81% voor de VVD als hij/zij zich rekent tot de hogere klasse. Daarentegen kiest 90% van de

gewone arbeidersklasse voor de PvdA. Dit contrast tussen PvdA en VVD is in de steden groter dan op het platteland.

Tabel 4
Sociale klasse en stemgedrag (PvdA versus VVD)

	<i>sociale klasse</i>				
	hogere klasse	hogere midden-klasse	gewone midden-klasse	hogere arbeiders-klasse	gewone arbeiders-klasse
PvdA	19%	23%	45%	82%	90%
VVD	81%	77%	55%	18%	10%
	100% (16)	100% (64)	100% (239)	100% (71)	100% (193)

Van de personen die PvdA of VVD stemmen en zich tot een van de arbeidersklassen rekenen, kiest 83% PvdA op het platteland tegen 90% in de steden. Ook bij oudere stemmers is het contrast groter dan bij jongere: boven de 40 jaar kiest 92% van de personen die zich tot een van de arbeidersklassen rekenen, voor de PvdA; onder de 40 jaar is dat bij 83% van deze personen het geval. Wij zien dus ook hier, zij het in veel geringere mate dan bij het CDA, een tendens tot ontzuiling bij jongere kiezers.

Tabel 4 laat zien dat de aanhang van de PvdA vooral uit de arbeidersklasse komt: 65% van alle PvdA-stemmers rekent zich tot de hogere of gewone arbeidersklasse. Van de VVD-aanhang rekent zich slechts 14% tot een van deze twee arbeidersklassen. Dit verschil tussen PvdA en VVD vinden wij niet alleen bij deze subjectieve indeling naar sociale klasse terug, maar ook bij de indeling naar inkomen. Ruim de helft van de PvdA-stemmers geeft op netto minder dan f 24.000,-- per jaar te verdienen; bij de VVD-stemmers is dit slechts bij 26% van de aanhang het geval. Ruim 50% van de VVD-stemmers geeft op netto meer dan f 33.000,-- te verdienen. Ook het onderwijsniveau van de doorsnee VVD-stemmer ligt hoger dan dat van de doorsnee PvdA-stemmer. 58% van alle PvdA-stemmers heeft hoogstens lager voortgezet onderwijs genoten; bij de VVD is dit slechts bij 25% van de aanhang het geval. PvdA en VVD zijn dus twee partijen, die nog steeds duidelijk contrasteren op basis van de sociale klasse van hun aanhang: de PvdA is overwegend een arbeiderspartij, de VVD is overwegend een partij voor de midden- en hogere klassen.

Het feit dat de PvdA overwegend een arbeiderspartij is, betekent niet dat

de PvdA het overgrote deel van de arbeiders aan zich weet te binden. Als wij ons beperken tot de stemmers op de vier grote partijen, dan bindt de PvdA slechts 45% van de personen die zich tot de arbeidersklasse rekenen. Dit is minder dan het CDA en D'66 samen aan zich binden, namelijk 48%. Bij de stemmers op de vier grote partijen die zich tot de arbeiders-klasse rekenen en geen godsdienst hebben, ligt dit gunstiger voor de PvdA: van deze personen bindt de PvdA 65% aan zich. D'66 (20%) en CDA (6%) zijn hier samen goed voor slechts 26%. Bij de godsdienstige stemmers op de vier grote partijen binden CDA (44%) en D'66 (15%) samen niet minder dan 59% van de arbeidersklasse aan zich.

Vanzelfsprekend kunnen wij dergelijke cijfers ook voor de VVD geven met betrekking tot de midden- en hogere klassen. Van de stemmers op de vier grote partijen uit de midden- en hogere klassen bindt de VVD slechts 26% aan zich tegenover 57% voor CDA en D'66 samen. In vergelijking met religieuze stemmers ligt dit, wat betreft de niet-godsdienstigen bij de VVD wat gunstiger (34%). Slechts een minderheid brengt dus zijn stem primair uit op basis van zijn sociale klasse.

Hierboven is reeds aan de orde geweest dat de aanhang van PvdA en VVD gelijkmatig over alle leeftijdscategorieën verdeeld is. In de inleiding van dit hoofdstuk is gesignaleerd dat het nederlandse partijstelsel in de tweede helft van de 60-er jaren een dubbele crisis heeft ondergaan, namelijk die ten gevolge van ontkerkelijking en ontzuiling en die ten gevolge van een wens tot vernieuwing en democratisering. De eerste factor kan de PvdA en VVD slechts gouden eieren leggen, de tweede factor heeft beide partijen en zeker de PvdA bedreigd. Uit de gelijkmatige opbouw van PvdA en VVD over alle leeftijdscategorieën kan worden afgeleid dat deze partijen zich hebben weten te stabiliseren. Als zij van de deconfessionalisering hebben geprofiteerd, dan zijn zij dat weer aan vernieuwingsbewegingen buiten hun partijen om kwijt geraakt.

De kleine partijen

Kunnen wij ook de kleine partijen op grond van hun aanhang indelen naar de drie factoren op basis waarvan wij hierboven de vier grote partijen hebben ingedeeld: confessie, vernieuwing of sociale klasse?

De SGP, GPV en RKPN hebben een nog sterker confessioneel gebonden karakter dan het CDA. Slechts 2 van de 35 stemmers op deze partijen behoren niet tot de trouwe kerkgangers, die minstens een keer per week naar de kerk gaan. De PPR daarentegen kan niet als een confessionele partij worden gekarakteriseerd, ook al is zij in eerste instantie als afsplitsing van de confessionele partijen ontstaan. 53% van de PPR-stemmers geeft geen godsdienst op. Dit is zelfs een iets hoger percentage

dan bij de PvdA (51%), VVD (40%) en D'66 (49%) het geval is. De CPN vindt haar voornaamste basis nog steeds in de arbeidersklasse: 52% van alle CPN-stemmers rekent zich tot de gewone arbeidersklasse. De gegevens duiden er echter eveneens op dat de vernieuwingsbeweging binnen de CPN duidelijke resultaten heeft geboekt: 68% van alle CPN-stemmers is jonger dan 40 jaar, een percentage dat vergelijkbaar is met dat van D'66. Dit vernieuwingsproces heeft zich vooral voltrokken door een nieuwe instroom van jongeren met een hoog opleidingsniveau (hoger beroepsonderwijs of hoger). Wij vinden dan ook dat de aanhang van de CPN verdeeld is over twee pieken: één bij de gewone arbeidersklasse met een laag onderwijsniveau en één bij personen met een hoog opleidingsniveau die zich tot de middenklasse rekenen (40%).

De PPR en PSP zijn veel minder dan de CPN en PvdA klassegebonden partijen. Beide partijen moeten als vernieuwingspartijen worden aange merkt. Dit geldt nog sterker voor de PSP dan voor de PPR. Bij de PSP is 63% van de stemmers jonger dan 30 jaar en niet minder dan 78% jonger dan 40 jaar. Bij de PPR is 69% van zijn stemmers jonger dan 40 jaar. Voor beide partijen, maar vooral voor de PSP, geldt dat zij oververtegenwoordigd zijn bij de personen met een hoger opleidingsniveau.

Slot

In dit hoofdstuk hebben wij laten zien dat de aanhang van de nederlandse politieke partijen sterk aansluit bij die factoren en tegenstellingen, die tot hun ontstaan hebben geleid. Het CDA, de SGP, GPV en RKPN zijn terug te voeren tot de tegenstelling confessioneel - niet-confessioneel. Dit bepaalt nog steeds vrijwel hun gehele aanhang. PvdA, VVD en CPN zijn partijen die zich gegroepeerd hebben rond de klassentegenstelling en de politiek-economische belangen die daaruit voortvloeien. Hun huidige aanhang is daarop nog steeds gebaseerd.

PPR en D'66 vinden hun oorsprong in de vernieuwingsbeweging in de tweede helft van de jaren '60. Hoewel de PSP veel eerder is opgericht, lijkt de huidige PSP (evenals de CPN) ook daarin een hernieuwde aanhang te vinden. Hierbij lijkt D'66 in het gat te zijn gesprongen dat door ontzuiling en ontkerkelijking door het CDA is achtergelaten.

Vermoedelijk ligt het aan de succesvolle incorporatie van Nieuw Links binnen de PvdA dat de PSP en PPR niet een vergelijkbare omvang hebben gekregen als D'66 om de tweede vernieuwingsfactor van de jaren '60, die van democratisering en radicale vernieuwingen, gestalte te geven. Dergelijke conclusies zijn echter uitsluitend op basis van een analyse van de sociale kenmerken van de aanhang van politieke partijen te trekken. Het verkiezingsonderzoek heeft daarom reeds lang de pogingen gestaakt om uitsluitend vanuit sociale kenmerken stemgedrag van kiezers te voorspel-

len, c.q. te verklaren². De volgende hoofdstukken richten zich daarom op die andere factoren, die de hier gevonden samenhangen tussen sociale kenmerken en stemgedrag nader moeten aanvullen³.

Noten

1 De verdeling van D'66-stemmers over sociale klassen, inkomensgroepen en onderwijsniveau stemt zo sterk met die van de steekproef als geheel overeen dat de geringe afwijkingen met meer dan 90% kans aan toeval kunnen worden toegeschreven.

2 Een dergelijke poging werd ondernomen door de zgn. 'Columbia School' op basis van de allereerste verkiezingsstudies in de Verenigde Staten (Lazarsfeld, e.a., 1944). In een verkiezingsonderzoek in Erie County, Ohio, rond de verkiezingen van 1940 werd geconstateerd dat de Republikeinse Partij meer aanhang had onder welvarende kiezers, protestanten en de bevolking op het platteland, terwijl de Democratische Partij meer aanhang had onder arme kiezers, katholieken en de bevolking in steden. Op basis van deze sociale kenmerken werd een 'index of political predisposition' opgesteld waaruit men het stemgedrag probeerde te voorspellen.

3 Het is de zgn. 'Michigan School' in de Verenigde Staten geweest, die benadrukt heeft dat stemgedrag niet rechtstreeks uit sociale kenmerken is te voorspellen c.q. te verklaren. Aanhangers van deze school probeerden in eerste instantie stemgedrag te verklaren vanuit lange termijn bindingen van kiezers met politieke partijen ('party affiliation') en korte termijn bindingen op basis van wisselende standpunten van partijen en kiezers op politieke strijdpunten ('political issues') (zie o.a. Cambell e.a., 1960). Later, na het debacle van Goldwater in 1964, is hier politiek leiderschap als derde verklaringsgrond aan toegevoegd (Miller en Levitin, 1976).

6 Binding met partijen

C. van der Eijk en B. Niemöller

Onderzoek naar de motieven die een kiezer bewegen op een bepaalde partij te stemmen, laat zien, dat die beweegredenen rijk geschakeerd zijn. In het hoofdstuk 'Hoe stemmen kiezers en waarom?' komt naar voren, dat de grootste categorie betrekking heeft op motieven die ons het minste (direkte) inzicht in de partijkeuze van een kiezer verschaffen. Die categorie, aangeduid als 'partij positief' is, om die reden, enigszins buiten de analyse gehouden, alhoewel het daarbij om ruim eenderde van de opgegeven motieven gaat. Nadere beschouwing van de antwoorden die in deze groep zijn samengebracht, leert ons dat een groot deel betrekking heeft op gevoelens die men ten aanzien van een partij heeft. Het gaat daarbij om antwoorden als 'ik voel mij verwant', 'ik voel mij aangetrokken', 'ik voel er veel voor', 'ik voel mij er het best in thuis', etc. Dergelijke antwoorden stellen een onderzoeker voor het probleem, hoe deze, niet direkt op de politiek terug te voeren motieven, tot een beter inzicht in partijkeuze kunnen leiden. In dit hoofdstuk zullen wij nader onderzoek doen naar de konstatering, dat er kennelijk kiezers zijn die op een bepaalde partij stemmen, omdat zij zich op een of andere manier gevoelsmatig met die partij verbonden voelen.

Uit de sociale psychologie is betrekkelijk veel bekend over bindingen die een individu kan hebben met een of andere groep, waarbij wij bijvoorbeeld aan ethnische-, of beroeps-groepen kunnen denken. In het begin van de vijftiger jaren is dan ook een aantal Amerikaanse sociaalpsychologen, dat zich met kiezersonderzoek bezig houdt, die de mogelijkheid opperen dat kiezers zich wellicht in deze zin ook met een politieke partij verbonden kunnen voelen. Zij duiden deze band aan met de term *partij-identifikatie*, welk begrip sindsdien een belangrijke rol speelt in onderzoek naar kiesgedrag. Voor een beter inzicht in de rol die partij-identifikatie speelt bij het verklaren van partijkeuze, is het noodzakelijk allereerst duidelijk te maken wat men er precies onder verstaat. Wij doen dit door de volgende puntsgewijze opsomming (gebaseerd op Budge e.a., 1976).